

ΕΝΔΕΣΜΟΣ

Παραλλήλως πρὸς τὶς λέξεις *δέματα*, *δεσμοί*, *δεσμά* κ.τ.τ.¹ ἀπαντᾷ στίς ἐπιγραφὰς καὶ ἡ λέξις *ἐνδεσμος*, ἡ ὁποία παρὰ τὴν προφανῆ ἔννοιαν τῆς συνδέσεως, τὴν ὁποίαν ἔχει, ὀφείλει νὰ διακριθῇ ἀπὸ τὶς λέξεις ποὺ ἀναφέρονται σὲ σύνδεση δύο λίθων μεταξύ των εἴτε κατακορύφως εἴτε ὀριζοντίως, νὰ σχετισθῇ δὲ μᾶλλον πρὸς εὐρύτερη σύνδεση σειρᾶς λίθων ὡς συνόλου.

Στὴν Ἑλευσινιακῇ ἐπιγραφῇ IG II² (2,1) 1671 στ. 22 ἐ. κεῖται: *Τοὺς δὲ*] ἐνδέσμους θήσει τρεῖς ὄντας ἐπὶ τοῖν στοιχοῖν κ.τλ. στὸν 25 ἐ. *[λί]θ|οις* δὲ χρῆσεται ἐπὶ τοὺς ἐνδέσμους μῆκος τετράπ|οσιν, πλάτος δίποσιν, πάχος δὲ θήσει τοὺς πάντας κ.τλ.² εἶναι δὲ προφανὲς ὅτι πρόκειται περὶ λίθων συνδέοντων.

Τὴν ἴδια σημασίαν ἔχει ἡ λέξις καὶ στὴν ἐπιγραφῇ τῶν τειχῶν τῶν Ἀθηνῶν IG II 1² 463,50: *καθελὼν τὴν πάροδον ἥι αἱ ἀντηρίδες ἡρειπωμένα εἰσιν καὶ ξυλῖνους ἐνδέσμους ἐνβαλὼν*. Μετὰ τοὺς ξυλῖνους τούτους ἐνδέσμους ἔχομε σιδηροὺς ἐνδέσμους στὸν στ. 74 ἐ.: *καὶ τὰ ἔξω ἡρειπωμένα τοῦ τείχους ἀναπληρώσει(;) πλίνθοις καὶ ἡμιπλινθίοις καὶ ὅσα κατέρρωγεν τοῦ τείχους ἐνδήσει θράνοις σιδηροῖς*. Ὅπως παρετήρησεν ἡδὴ ὁ K. O. Müller³ ἀπὸ τὸ ρῆμα ἐνδήσει προκύπτει σαφῶς ὅτι καὶ οἱ σιδηροὶ θράνοι εἶναι ἐνδεσμοί. *Θραῖος* (ὁ) εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὶς ἐπιγραφὰς⁴ ὡς μικρὰ δοκὸς εἴτε

1. Τὰ *δέματα* ἢ *δεσμά* ἢ *δεσμα*, δηλαδὴ οἱ σύνδεσμοι οἱ συνδέοντες ὀριζοντίως κατὰ τὴν κεφαλὴν μὴ προωρισμένην σὲ θεὰ λίθους συνεχόμενους τῆς ἀνωδομίας καθ' ἕκαστον νόμον [IG XII 2,11,17] ἢ ὁμόμον ἢ στοιχόν [IG II² (1,1) 244,87· 463,56· II² (2,1) 1666 b 60· 1671, 2.16.22.29.41.52.59· AE 1923, 45.35/36] ἥσαν μετὰλλινοι καὶ ἐσπερώοντο ἐντὸς τῶν δι' αὐτοὺς λαξευομένων τόρμων διὰ μολύβδου (*περιμολυβδοχοεῖν* ἢ *μόλυβδον χέειν*). Περὶ τῶν ὄρων *δέμα*, *δεσμά*, *δεσμοί* βλ. Ὁρλάνδου, *Τὰ ὕλικά δομῆς τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων* II (1958) 1771.2 καὶ Ὁρλάνδου - Τραυλοῦ, *Λεξικὸν ἀρχαίων ἀρχιτεκτονικῶν ὄρων* (1986) λ. *δέμα*, *δεσμός*, Περὶ τῶν σχημάτων τῶν συνδέσμων βλ. Ὁρλάνδου, *Ὑλικά* II 179-189, R. Martin, *Manuel d'architecture grecque* (1965) 238-279.

2. Ferd. Noack, *Eleusis* (1927) 284 ἐ. 287 § 100· Ph. H. Davis, *AJA* 34, 1930, 15.

3. *Kunstarchäologische Werke* IV 135 (Noack, *Eleusis* 287).

4. Fr. Ebert, *Fachausdrücke des griechischen Bauhandwerks. I. Der Tempel* (1910)

λιθίνη εἴτε ξυλίνη, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐπικαθόηται ἄλλο ἀρχιτεκτονικὸ μέλος καὶ κυριολεκτεῖται ἐπὶ τῆς ἄνω καταλήξεως τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ τοῦ ναοῦ μετὰ τὶς ἀγελαῖες πλίνθους πρὸς ὑποδοχὴ τῆς στέγης τῇ μεσολαβήσει τῆς ἐπὶ τοῦ θράνου ἐπικαθημένης ταινίας⁵. Ὁ λίθινος θρᾶνος ἀποτελεῖτο ἀπὸ περισσότερα μακρότερα τεμάχια, εἶναι δὲ ἀσφαλῶς ἐπιβίωση τῆς ξυλοπλινθοδομίας, ἡ ὁποία μετεχειρίζετο παρομοίους θράνους ξυλίνους ὄχι μόνον στὴν κεφαλὴ, ἀλλ' ἐπίσης καὶ στὸ σῶμα τῶν πλινθίνων τοίχων πρὸς συγκράτησίν των, ὅπως ἀναπαρέστησε τὸ πρᾶγμα ὁ Doerpfeld⁶ ἀπὸ τὰ λείψανα τῆς δευτέρας πόλεως τῆς Τροίας. Ἡ ἀρχὴ αὕτη διατηρεῖται ἀκόμη καὶ σήμερον στὴν χωρικὴ καὶ ἄλλη ξυλοπλινθοδομία καθὼς καὶ στὸ opus craticium τῶν Ρωμαίων⁷. Εἶναι δὲ ἡ ἀρχὴ αὕτη, ἡ ὁποία mutatis mutandis ἐπικρατεῖ σήμερον στὸ σιδηροπαγὲς σκυρόμαγμα. Τέτοιους δὲ ὀφείλομε νὰ φαντασθοῦμε καὶ τοὺς ἐνδέσμους. Ἴσως δὲ ὁ μὲν θρᾶνος ἦταν ἐξ ἀρχῆς ἡ ἄνω κατάληξη ἢ ἐπίστεψη τοῦ τοίχου, οἱ δὲ ἐνδεσμοὶ οἱ μεσὰ στὸ σῶμα καθ' ὠρισμένες καὶ συνδεόμενες μεταξὺ των με ἐγκάρσια ξύλα κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ Doerpfeld.

Ἐνδέσμους ἀναφέρει καὶ ἡ ἐξ Ἑλευσίνος ἐπιγραφὴ, ἡ ἀναφέρουσα τοὺς αὐτόθι ἐπιστάτες IG II² (2,1) 1672, 19: *μισθωτεῖ τῆς ἀνακαθάρσεως τῶν ἐνδέσμων τοῦ ἀναλήμματος Δάωι ἐν Κυδαθ(ηναίω) οἰκοῦντι ΗΑΠ καὶ στ. 308: αὐχένες δρυῖνοι*////*εἰς τὸ ἐσχαρεῖον καὶ τοὺς ἐνδέσζμους τοῦ τείχους. Ἡ ἀνακάθαρσις τοῦ στ. 19 εἶναι εὐεξήγητη, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψη τὸ δεύτερο χωρίο τῆς ἐπιγραφῆς, ὅπου γίνεται λόγος περὶ δρυῖνων αὐχένων στοὺς ἐνδέσμους τοῦ τείχους⁸, διότι ἡ ἀνακάθαρσις αὕτη προφανῶς ἀπέβλεπε στὴν ἀντικατάστασιν τῶν σαπισμένων ἢ ὀπωσδήποτε φθαρέντων ξυλίνων ἐνδέσμων, ξύλινοι δὲ ἦσαν καὶ ὠρισμένοι ἀπὸ τοὺς ἐνδέσμους τῶν Μακρῶν Τειχῶν τῶν Ἀθηνῶν.*

16.17.31.45. A. T. Hodge, *The Woodwork of Greek Roofs* (1960) 122 ἐ. Τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τούτου μέλους, τὸ ὁποῖο παρενεβάλlette μεταξὺ τοῦ τοίχου καὶ τῆς ὀροφῆς ἀνευρέθη ὑπὸ τοῦ Homolle σὲ ἐπιγραφὴ τῆς Δήλου περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος BCH 14, 1890, 309 ἐ. = IG XI2, 161 A, 49 (τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.): *τὸν θρᾶνον τοῦ νεῶ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐπικόρναντι. 50: τὴν ταινίαν ἐπὶ τὸν θρᾶνον τοῦ νεῶ ἐπιθέντι. Ὁ λιθοξόος ἐπεξεργάζεται τὴν ἐπιφάνεια τοῦ λίθου, ὁ ὁποῖος λέγεται θρᾶνος, ἐπ' αὐτοῦ τοποθετεῖται ταινία ἀπὸ ξύλου πτελέας καὶ ἐπ' αὐτῆς κεῖται ἡ ὀροφή (στ. 121).*

5. Ἡ ταινία προεξεῖχεν ὀλίγον ὑπὲρ τὸν θρᾶνον, Θρᾶνος καὶ ταινία στὸν Θησεῖο: Durm, *Die Baukunst der Griechen*³ (1910) 184 εἰκ. 154.183 εἰκ. 155. Θρᾶνος καὶ κυμάτιο τοῦ Παρθενῶνος Durm³ 180 εἰκ. 152. Ὁρλάνδου, *Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Παρθενῶνος* B (1977) 253 ἐ., Γ (1978) 461 ἐ.

6. *Troja und Ilion I* (1902) 87 εἰκ. 26.27., 91 εἰκ. 29.

7. Jean - Pierre Adam, *La construction romaine*² (1989) 132 ἐ.

8. Martin, *Manuel*, σ. 374 εἰκ. 163.

Τῆς ἰδίας ἀπὸ τὴν ξυλοπλινθοδομία προελεύσεως εἶναι πάντως καὶ οἱ ξύλινοι ἑνδεσμοὶ οἱ διατηρηθέντες στὴν Μινωϊκὴ λιθοδομία, οἱ ὅποιοι ἀπαντοῦν στὴν Μεσομινωϊκὴ τρίτῃ περίοδῳ, ἀλλὰ συνεχίζουν συνήθεια πρωϊμῶν Μινωϊκῶν χρόνων, χρησιμοποιοῦνται δὲ κατὰ τὴν γνώμη τοῦ Evans⁹ πρὸς καθήλωση διακοσμητικῶν ροδάκων. Χαλκοῦς σύνδεσμος ἐπιμήκης στενομήκους πελεκινομόρφου σχηματισμοῦ ἀπεικονίζεται¹⁰, ὡς προσερχόμενος ἀπὸ τὴν MM 3 περίοδῳ (Temple repositories). Χρῆση ξυλίνων ἐνδέσμων μαρτυροῦν καὶ τὰ γνωστὰ πλακίδια τῆς Κνωσοῦ ποὺ παριστοῦν οἰκίαις¹¹.

Ἐπίσης καὶ στὴν Μυκηναϊκὴ οἰκοδομία ἐγένετο χρῆση ξυλίνων ἐνδέσμων (ἀνάκτορο Μυκηνῶν κ.τλ.)¹². Ἀξιο σημειώσεως εἶναι ὅτι καὶ στὴν νεολιθικὴ τοιχοδομία τῆς Θεσσαλίας οἱ ὠμόπλινθοι εἶναι ἀγνωστες, γι' αὐτὸ καὶ δὲν παρατηρεῖται χρῆση ξύλων ὡς ἐνδέσμων¹³. Οἱ ὠμόπλινθοι ἀνήκουν στοὺς χρόνους τῆς χαλκοκρατίας¹⁴.

Ἑνδεσμοὶ ἀπαντοῦν καὶ στὴν ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὸ Ἀμφιάρειο, ὁποῖα ἀναφέρεται στὴν κατασκευὴ ἔκρου τοῦ ὀχετοῦ. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Λεονάρδου, AE 1923, 45 στ. 36: [ἐνθήσει δὲ καὶ ἐ[ν]δέσμονες./ο³⁷[ταν] [---] ἐξεργάσεται δὲ τῶν λίθων ἀπάντων τὰς ἐ[δρα]ς³⁸ ἀσκά[στον] κ.λπ. Νομίζω ὅτι καὶ ἐδῶ οἱ ἑνδεσμοὶ δὲν εἶναι κοινοὶ σύνδεσμοι ἢ δέματα, ὅπως ὑπετέθη, ἀλλ' ὁποῖοι εἶδους καὶ οἱ ἑνδεσμοὶ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ἐλευσίνος καὶ τῶν τειχῶν τῶν Ἀθηνῶν¹⁵, διότι καὶ στὴν ἐπιγραφὴ τοῦ Ἀμφιαρείου πρόκειται περὶ στοίχων λίθων φορμηδὸν καὶ παρὰ μῆκος τιθεμένων κ.τλ. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ συμπλήρωση τῆς ἀρχῆς τοῦ στ. 37 ποὺ προτείνει ὁ Λεονάρδος: ο[ταν]/ο[---] δὲν φαίνεται πιθανή, διότι ἡ ἔννοια ἀπαιτεῖ μᾶλλον καθορισμὸ τῆς ὕλης καὶ τῆς θέσεως τῶν ἐνδέσμων. Ἐὰν λάβουμε ὑπ' ὄψη τὸ δεῦτερο χωρίο τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἀπολογισμοῦ τῶν ἐπιστατῶν τῆς Ἐλευσίνος, ὅπου, ὅπως εἶδαμε, μνημονεύονται αὐχένες δοῦνοι εἰς.... τοὺς ἐνδέσμονες τοῦ τείχους, ἢ μποροῦμε πολὺ πιθανότερο νὰ συμπληρώσουμε: δ]/(ρ)[οῦν]ο[υς τοῖς στοίχοις]

9. *The Palace of Minos I* (1921) 347. Περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ξύλου καὶ τῆς «ξυλοδεσιᾶς» στὴν Μινωϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ βλ. J. W. Shaw, *ASA XLIX* 1971, 139 ἐ., παραδείγματα σ. 143 εἰκ. 177, 147 εἰκ. 180.

10. *Palace I* 470.

11. *Palace I* εἰκ. 244.

12. Χρ. Τσούντα, *Μυκῆναι καὶ Μυκηναῖος Πολιτισμὸς*, 1893, 33. Ξύλινοι ἑνδεσμοὶ καὶ στὴ λιθοδομία αὐτ. 37· Martin, *Manuel* 3 εἰκ. 1, 4 εἰκ. 2· A. B. Wace, *Mycenae. An Archaeological History and Guide* (1949), Index λ. timber framework· Γ. Μυλωνᾶ, *Πολύχρυσοι Μυκῆναι* (1983) 102-3 εἰκ. 80.

13. Χρ. Τσούντα, *Αἱ προϊστορικαὶ ἀγροπόλεις Διμητρίου καὶ Σέσκλου* (1908) 37.50.

14. Χρ. Τσούντα, αὐτ. 78, 109 ἐ. 122.

15. Noack, *Eleusis* 287.

Τὸ Ο, τὸ ὁποῖο ὁ Λεονάρδος ἀνέγνωσε στὴ δευτέρα θέσση δὲν εἶναι ἀδύνατο νὰ εἶναι λείψανο τοῦ Ρ. Μὲ τὴν λέξη δρυίνους περιλαμβάνεται τὸ δεύτερο Ο ἀκωλύτως, μὲ δὲ τὴν συνέχεια συμπληρώνεται τὸ ὅλο κενὸ συμμετρῶς πρὸς τὴν ἔννοια καὶ πρὸς τὸν ἐλλείποντα ἀριθμὸ γραμμάτων στὸ χάσμα. Ὀλιγὸς ἀριθμὸς γραμμάτων στίχου τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι «περὶ τὰ 56» (ΑΕ 1823. 46^B ἄνω): ὁ στίχος 37 θὰ ἔχη, ὅπως συνεπληρώθη, γράμματα 55.